

TI GRUNNER TIL IKKE Å BYGGE FLERE FENGLER

Foredrag på konferansen Faget i Fokus, Kriminalomsorgens Utdanningscenter, onsdag

6. juni 2007

*Av Thomas Mathiesen, professor i retts sosiologi og medlem av KROMs
kriminalomsorgsutvalg*

Det var en gang en justisminister som ikke lenger klarte å se på de skyhøye og stigende fangetallene i hans land. Han sa at tallene måtte ned. Det var meningsløse tall, fordi fengslene i landet hans var fylt til randen særlig av lovovertredere som fikk ganske korte straffer. I sitt storting uttalte han i en stor tale at antallet fanger i et land, var et tegn og symbol på hvordan det sto til i landet. ”Behandlingen av kriminalitet og kriminelle”, sa han med voldsom kraft og buldrende stemme, ”markerer og måler nasjonens opplagrede styrke, og er tegn og bevis på den levende dyd i vårt land”. Fangetallene gikk da også kraftig ned som følge av justisministerens store tale og øvrige initiativ, fra 22 000 et år til 11 000 et par år senere, og der ble det liggende i mange, mange år.

Helt til den samme justisminister måtte engasjere seg i en annen krig som også hadde med landets dyd å gjøre. Den nye krig, som ikke er vårt tema, var den 2. verdenskrig, justisministeren var Winston Churchill, og året for talen som fikk fangetallet for alvor ned, var 1911, da Churchill var Home Secretary.¹

Det er annerledes i dag. I hele den vestlige verden ekspanderer fengselssystemet. Begrunnelsen her i Norge er soningskøen. Den forrige regjeringen var litt tilbakeholdende med bygging, av økonomiske grunner. Justisminister Storberget har lovet flere fengselsplasser. Norsk fengselstjenestemannsforbund har villet åpne slusene helt, og krevde i Aftenposten 17. mars 2006 4 nye fengsler og 1 085 nye fangeplasser. Jeg vet ikke om de krever det i dag, men temaet er i hvert fall hett og aktuelt.

Men vi skal også merke oss at det er uro i forskjellige land over den voldsomme ekspansjonen i bruk av fengsel. Det får jeg inntrykk av når jeg reiser og tar opp disse spørsmål. Av og til får jeg følelsen av at vi kanskje – kanskje – står foran et vendepunkt. Et eksempel fra en annen verden: Hvem forutså Sovjetsamveldets sammenbrudd noen år før det skjedde? Ikke så mange. Jeg skal si mer om dette, på vårt område, senere.

Jeg mener alle gode grunner taler massivt *mot* å bygge nye fengsler. Nybygging må stanses. Jeg ser i hvert fall ti argumenter. Kanskje er det enda flere, noe jeg kommer tilbake til.

REHABILITERING

For det første: Fengsel rehabiliterer ikke. Nærmere bestemt: Tilbakefallet reduseres ikke, annet enn i noen tilfeller marginalt. Jeg er nødt til å bruke noe tid på dette, selv om noe av det

---

¹ Se Andrew Rutherford: *Prisons and the Process of Justice*, Oxford University Press 1984, s. 123-126.

er kjent stoff, for det har i de siste årene meldt seg en tro på at behandling i fengsel faktisk rehabiliterer.

Fra Botsfengslet åpning i 1851 til dagens Ullersmo har rehabilitering i betydningen reduksjon av tilbakefall stått sentralt. Begeistring over botsfengselstanken er for lengst forlatt. Men andre tankesystemer overtok. I første del av 1900-tallet var blant annet forskjellige psykiatriske modeller viktige. Tidens særreaksjoner – tvangsarbeidet, arbeidsskolen – fikk også et ”behandlingsinnhold” med sikte på å redusere tilbakefall.

Tanken legitimerte, begrunnet, lengre reaksjoner enn vanlig straff. Behandling krevde jo tid. Straff var og er et tilsiktet onde, men oppholdet skulle ikke en gang kalles straff, og institusjonene skulle ikke kalles fengsler.

Et opprør mot dette finner vi som kjent i mer moderne tid. Opprøret kom fra forskerhold. Det kom i Norge, men også i USA. Opp mot 1970 ble en stor mengde undersøkelser foretatt. De viste magre resultater. Den mest kjente forskeren var amerikaneren Robert Martinson. Han konsentrerte seg om metodisk holdbare undersøkelser, og gjennomgikk hele 231 studier av behandlingsforsøk i tiden 1945 til 1967. Når det gjaldt tilbakefall, var det ikke mulig å finne noen klar virkning av programmene når det ble sammenliknet med kontrollgrupper. Martinsons fase ble betegnet med slagordet ”Nothing Works!” – Intet virker! – et slagord som ikke var Martinsons, men populærpressens. Martinson ga faktisk sin artikkel hovedtittelen ”What Works”.² Noe senere (i 1979) skrev han dessuten en ny artikkel der en re-analyse viste enkelte resultater i noen programmer.³ Den artikkelen er omtrent ukjent.

I alle fall, med dette mistet fengselsstraffen en av sine viktigste begrunnelser. Man kunne i hvert fall ikke lenger grunngi fengsel med at det var et slags hjelpetiltak. Inger Louise Valles berømte Kriminalmelding fra 1978 var preget av denne tenkemåten.

Men mennesket er på leting etter mening i sin virksomhet. Opp mot og etter 2000 er det kommet en ny bølge av forskning, som sier at det faktisk går an å rehabiliterer i fengslet. Et nytt slagord er blitt skapt – ikke ”Nothing Works!”, men ”What Works?”, som altså Martinson kalte sin første artikkel – hva virker? Mer optimistisk.

Hva viser de nye undersøkelsene? Etter propagandaen å dømme er vi ved et vannskille, en ny tid. Når man går (meta)undersøkelsene etter i sømmene, viser det seg at ikke så mye er annerledes. Det såkalte CDATE-prosjektet (Correctional Drug Abuse Treatment

---

² Robert Martinson: ”What Works: Questions and Answers about Prison Reform”. *Public Interest* 1974.

³ Robert Martinson: ”New Findings, new Reviews – A Note of Caution regarding Sentencing Reform”. *Hofstra Law Review* 1979.

Effectiveness Project), som gjennomgikk flere tusen undersøkelser mellom 1968 og 1996, fant bare meget beskjedne, nærmest marginale, resultater. Jeg bygger her på foreløpige resultater, men i en siste artikkel fra prosjektet, i 2002 i *Crime and Delinquency*, fant man at ingen av programmene viste noen virkning unntatt såkalt kognitiv treningsprogrammer, som viste beskjedne virkninger.⁴ En av optimistene på området, Mark Lipsey, konkluderer på grunnlag av en nesten like omfattende gjennomgang at de fleste intervensjoner har ”svake eller ubetydelige virkninger på tilbakefall”, og at program som i prinsippet kan være effektive, er vanskelige å implementere.⁵ Britiske Home Office har i en omfattende rapport konkludert samlende (det er litt mer optimistiske toner i noen av enkeltbidragene) at ”ingen konkluderende evaluering som er gjennomgått i denne rapporten [viser] sikre bevis på ’hva virker’ i kriminalomsorg”.⁶ En dansk gjennomgang (Kyvsgaard 2006)⁷ er kanskje noe mer optimistisk, men fortsatt med vekt på ”relativt beskjedne preventive effekter”. Såkalt kognitiv ferdighetstrening er mest lovende, og selv det med store forbehold. Magnus Hörnquist har i en avhandling som nettopp er kommet ut, ikke bare vist til manglende eller bare beskjedne resultater av kognitive atferdsprogrammer. Han har også vist til at programmenes ”effektivitet” faktisk måles uavhengig av tilbakefallsrater. Man benytter i følge Hörnquist andre standarder, som holdninger og selvrapporterte verdier, snarere en atferd.⁸

Altså: Forskjellen på de to generasjonene i forskning – ”intet virker!” og ”hva virker?” – er *langt mindre* enn vi har fått inntrykk av i propagandistiske strategiplaner. De rapporterte metodeproblemene er dessuten formidable, nå som før. Sammenlikner vi Martinson i 1979 med for eksempel Home Office i 2005 må man bruke lupe for å se noen

---

⁴ Se for eksempel Frank S. Pearson *et al.*, ”Rehabilitative Programs in Adult Corrections: CDATE Meta-Analyses”, Paper presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, San Diego 22 November 1997. Se særlig Frank S. Pearson *et al.*: ”The Effects of Behavioral/Cognitive – Behavioral Programs on Recidivism”. *Crime and Delinquency* 2002. I notene her er bare litt av litteraturen knyttet til de forskjellige momentene som tas opp tatt med. Mye fylligere litteraturhenvisninger finnes i min bok *Kan fengsel forsvares?* 3. utg. Pax Forlag 2007.

⁵ Mark W. Lipsey m.fl.: ”Rehabilitation: An Assessment of Theory and Research”, i Colin Sumner (red.), *Blackwell Companion to Criminology*, Blackwell Publishers 2004. Nærmere bestemt har f.eks. Mark Lipsey dette å si: ”Though this result supports many different program choices, it should be noted that most of the interventions tested in the research literature produced weak or negligible effects on recidivism, and some had negative effects. Despite the evidence that many programs, in principle, can be effective, actually configuring and implementing such a program appears to be relatively difficult.”

⁶ Gemma Harper og Chloë Chitty (utg.): *The Impact of Corrections on Reoffending. A Review of “What Works”*. Home Office Research, Development and Statistics Directorate 2005.

⁷ Britta Kyvsgaard: Virksomme og uvirksomme programmer og behandlingstiltag”. I Britta Kyvsgaard (utg.): *Hvad virker – hvad virker ikke? Kundskapsbaseret kriminalpolitik og praksis*. Jurist- og Økonomforbundet 2006.

⁸ Magnus Hörnquist: *The Organised Nature of Power. On Productive and Repressive Interventions Based on Considerations of Risk*. Stockholm University 2007, s. 129-130.

forskjell. Heller ikke på grunnlag av den nye forskningen er det derfor korrekt å konkludere at rehabilitering legitimerer fengselsstraffen, og gjør det greit eller greiere å sette folk i fengsel. Og heller ikke på grunnlag av den nye forskning er det på noen måte korrekt å bygge nye fengsler. Som en rød tråd gjennom studiene går den oppfatning at det er *implementeringen i fengsel som er bøygen*. Den fengselsmessige rammen slår forsøkene i hjel. Som den tyske forskeren Rüdiger Ortman sier det i sitt omfattende prosjekt innenfor rammen av CDATE: "...[F]engslet er et ytterst uheldig sted for en positiv tilretteføring av folk".⁹

Jeg nevner særskilt: Canada er fremhevet som et lysende eksempel på at behandling det nytter. Svenske forskere har nå dokumentert at resultatene i Canada ikke er stort annerledes enn i Sverige.¹⁰

Betyr dette at vi like gjerne kan slutte å prøve å hjelpe folk? *Det betyr det slett ikke*. Det er helt nødvendig å gi fanger tilbud - medisinske, psykologiske, skolemessige og andre tilbud. En rekke undersøkelser viser at fattigdommen i vid forstand er massiv blant fangene. Men tilbudene må fremmes på et humanistisk grunnlag, og tilføres fangene som rettigheter, ikke som virkemidler. Om noen kanaliseres bort fra ny kriminalitet, er det bra. Men så lenge vi har fengsler, er fangene uansett *mennesker med rett og krav* på drastisk høyning av livskvaliteten bak murene.

ALLMENNPREVENSJON

Jeg har brukt mye tid på dette, men i lys av trosoppfatninger som sprer seg tror jeg det har vært nødvendig. *For det andre*: Fengsel virker ikke allmennpreventivt – det avskrekker eller påvirker ikke andre – annet enn i tilfelle ganske marginalt.. Vi snakker om de som står nokså nær det å begå en handling som kan medføre fengselsstraff; andre, som ikke står så nær,

---

⁹ Rüdiger Ortman: "The Effectiveness of Social Therapy in Prison – A Randomized Experiment". *Crime and Delinquency* 2000.

¹⁰ Se Fredrik Marklund og Jonas Öberg, "Återfall i brott: Kanada lyckas inte bättre än Sverige", *Apropå* (Tidskrift utgitt av Brottsförebyggande Rådet) nr. 3 2004, s. 33; se også Jan Andersson og Stina Holmberg (oppsummering av samme informasjon) i *Svenska Dagbladet* 13 august 2004. Bakgrunnen for disse bidragene var at direktøren for det føderale fengselssystemet i Canada, som tar fanger med over 2 års fengselsstraff, redegjorde for Canadas suksesshistorie på et stort fagmøte i Stockholm i oktober 2003. I et upublisert arbeid fra 2004 summerte jeg kritikken av de kanadiske konklusjonene slik: "Evidence strongly suggests that the Canadian story is far less of a success than indicated. Firstly, the Canadian story tells us that there is only a 10 % recidivism rate from federal prisons. Federal prisons take long term inmates, sentenced to two years or more. But federal prisons only take 10 % of all of those sentenced to prison. For the rest, the 90 %, who are placed in state institutions, no nationwide recidivism statistics are available. This is the group with the highest recidivism rate in other countries, notably Sweden. Secondly, the recidivism rate of 10 % for prisoners in federal long term prisons, only count as recidivism those who are again sentenced to two years or more imprisonment. If those sentenced to shorter terms, ending up in state institutions, are included, the recidivism rate increases substantially, in Canada as in other countries.

avholder seg stort sett av andre grunner. Når jeg sier dette, tenker jeg først og fremst på ”tradisjonell” kriminalitet – gatekriminalitet, rusrelatert kriminalitet, vinning, vold og sedelighet. En rekke sosiologiske studier viser den uklare eller manglende virkning med stor tydelighet. Som eksempel nevner jeg Karl Schumanns store tyske undersøkelse,¹¹ og det finnes mange andre. Økonometriske modeller, bygd på forutsetninger om såkalt rasjonell tenkning, dvs. lovbrysterens avveining mellom den kostnad og den vinning som henholdsvis straffen og lovbruddet kan medføre, tyder på visse sammenhenger.¹² Men avstanden mellom modeller og levende sosialt liv er for stor. Forutsetningen om at man tenker omtrent rent ”regnskapsmessig”, i kostnad og vinning, holder nok for noen, man langt fra for de fleste. Stoffbrukeren som står foran et brekk for å skaffe mer stoff tenker ikke kjølig og regnskapsmessig på forholdet mellom mulig kostnad i form av fengselsstraff og vinning i form av penger til stoff.¹³ Økt opplevd oppdagelsesrisiko synes å ha en viss allmennpreventiv virkning, mens tilsvarende gjelder i klart mindre grad, antakelig ikke i det hele tatt, for strengere straffer.¹⁴ Dette taler for et noenlunde oppegående politi, men ikke for strengere straffer, og ikke for flere fengsler. Det er særlig interessant at *økning* i straffens strenghet neppe har noen særlig lovlydighetsskapende virkning. Dette fremgår i en metaundersøkelse finansiert av Home Office og ledet av kriminologen Andrew von Hirsch, som særlig tar for seg økonometriske studier som tilsynelatende viser virkning av økning i strenghet, men hvor det ved nærmere metodisk gransking viser seg at konklusjonen er uholdbar.¹⁵

INKAPASITERING

For det tredje: Fengsel virker ikke ”inkapasiterende”, dvs. det ”uskadeliggjør” (et av mange stygge fagord) ikke. Punkt 1: Fengslet er en kriminalitetsskole. Det begås kriminalitet inne i fengslene, noe liksom ikke telles med når det fremheves at fangene i hvert fall er uskadeliggjort mens de sitter inne. Det tas bare opp når det kommer til moralske panikker rundt krav om strengere kontroll. Den økte kontrollen virker befordrende snarere en dempende på kriminalitet innenfor murene, for eksempel stoffkriminalitet. Punkt 2: Det å tro på kriminalitetsreduksjon ved å sette *hele kategorier* av kriminelle (de såkalte ”verstingene”,

¹¹ Karl F. Schumann m.fl.: *Jugendkriminalität und die Grenzen der Generalprävention*, Luchterhand 1987.

¹² Se for eksempel Erling Eide: *Economics of Crime. Deterrence and the Rational Offender*. North-Holland 1994.

¹³ Se nærmere Thomas Mathiesen: *Kan fengsel forsvares* 3. utg. Pax Forlag 2007, s. 92 flg.

¹⁴ Om undersøkelser som viser dette (Paternoster, Schumann), se Thomas Mathiesen: *Kan fengsel forsvares*, 3. utg. Pax Forlag 2007, s. 97-99.

¹⁵ Andrew von Hirsch m.fl.: *Criminal Deterrence and Sentence Severity. An Analysis of Recent Research*. University of Cambridge, Institute of Criminology. Hart Publishing 1999. Se også Mathiesen *op.cit.* s. 101-102.

for eksempel de som har vært dømt tre ganger) i strengt og langvarig fengsel, bygger på
bristende forutsetninger om kriminalitetens forekomst. Det er riktig at mye av den
tradisjonelle kriminaliteten har opphav i blant noen *relativt* få, men det kommer alltid opp nye
grupper og nye generasjoner, slik at denne politikken i hovedsak vil føre til voldsomme
fangetall. Punkt 3: Tro på å kunne forutsi, *mer individuelt*, hvem som i fremtiden vil begå
alvorlig kriminalitet, bygger på tilsvarende bristende forutsetninger. Litt mer presist: Vi er
etter hvert blitt relativt flinke til å forutsi hvem som *ikke* vil begå ny kriminalitet. De som
forutsies ikke å begå ny kriminalitet, og som heller ikke gjør det, viser høy treffsikkerhet.
Men vi er fortsatt like dårlige til å forutsi dem som faktisk *begår* ny kriminalitet. De som
forutsies å begå ny kriminalitet, og som gjør det, viser lav treffsikkerhet – som i gammel tid,
ikke så langt fra 50/50. John Monahan, den ruvende skikkelsen i dette forskningsfeltet som,
sammen med Henry Steadman, før mente at forutsigelser var uholdbart treffusikre, har som
kjent konvertert og mener nå at treffsikkerheten er høy nok. Han har ikke grunnlag for det. I
sin gjennomgang av den såkalte ”MacArthur Violence Risk Assessment Study” fant han at
personer som *ikke* ble forventet å utøve vold og som heller ikke gjorde det, var hele 96 %
innenfor et system av risikoklasser. Bare 4 % avvek fra forutsigelsen om ikke å ha tilbakefall
ved at de faktisk *hadde* tilbakefall. Treffsikkerheten var altså meget stor for de som *ikke* ble
forventet å utøve vold. Samtidig forholdt det seg imidlertid slik at personer som *ble* forventet
å utøve vold og som faktisk gjorde det, var helt nede i 44 %. Hele 56 % avvek fra
forutsigelsen om å ha tilbakefall, ved at de faktisk *ikke* hadde tilbakefall.¹⁶ Våre forutsigelser
vil derfor ikke redusere kriminaliteten ute i samfunnet, og nye fengsler lar seg ikke begrunne
med inkapasitering som samfunnsforsvar.

RETTFERDIGHET

---

¹⁶ John Monahan: “The Future of Management Risk Management”, i Michael Tonry (utg.): *The Future of Imprisonment*. Oxford University Press 2004. Se også Mathiesen *op.cit.* s. 150 flg. Jeg nevner særskilt at et tilsvarende resultat er funnet når flere prediksjoner forefinnes over tid. Motiuk, Bonta og Andrews undersøkte i 1990 et utvalg på 55 lavrisiko fanger som ble løslatt og senere vurdert nok en gang for risiko under løslatt tilsyn (ved hjelp av måleinstrumentet LSI-R, The Level of Service Inventory – Revised). Av de som ved begge anledninger ble klassifisert som lavrisiko, falt ingen tilbake til kriminalitet innen et visst tidsrom. Blant de som først ble klassifisert som lavrisiko men ved neste anledning ble funnet som middels- eller høyrisiko, var tilbakefallsandelen 33 %. Det betyr imidlertid, omvendt, at 67 % av dem som ved den siste anledningen ble funnet middels- eller høyrisiko, *ikke* falt tilbake (2003, s. 250). Det tilsvarende fant man i en større undersøkelse senere (rapportert i 2000): 55 % av de som først ble klassifisert som lavrisiko men ved den senere anledning ble funnet høyrisiko, *falt* tilbake til kriminalitet (samme sted). Det vil si at 45 % *ikke* falt tilbake. Treffsikkerheten var meget dårlig. Disse viktige funn tar Andrews og Bonta så vidt jeg kan se ikke opp. Se nærmere Mathiesen *op.cit.* s. 151-152.

For det fjerde: Det viser seg å være store vansker med å begrunne fengselsstraff ved rettferdighet. Rettferdighet er et stort ord, og reiser store og vanskelige filosofiske spørsmål, her bare dette: Det har vært ansett som kriminalpolitisk og kriminologisk særlig relevant å konstruere ”straffeskalaer”, der straffens strenghet er presist proporsjonal med den kriminelle handling, brøden. Denne tenkningen (men kanskje ikke praksis¹⁷) står sterkt i Finland, Sverige og deler av USA. Det har vist seg meget vanskelig å konstruere slike skalaer, fordi man ikke klarer å finne et fast ”ankerpunkt” for skalaene som ville gjøre dem stabile over tid. Voldsom mediepåvirkning, moralske panikker rundt enkeltsaker (som nå i Norge) m.m. gjør at en skala som ses som ”rettferdig” på ett tidspunkt, kan fremstilles som helt ”urettferdig” nesten rett etterpå. En inngående dansk undersøkelse, som er blitt ganske kjent i Norge, viser for øvrig at hva som oppfattes som ”rettferdig” varierer sterkt med befolkningsgruppens posisjon, dvs. den nærhet eller fjernhet som de har til straffesystemet. Jo nærmere man kommer, desto mer nyansert og liberal blir man. At befolkningen vil ha strengere straffer, er altså en sannhet med viktige modifikasjoner.¹⁸ Samlende er ”rettferdighet” ingen god begrunnelse for å bygge flere fengsler.

IRREVERSIBILITET, UMETTELIGHET, INHUMANITET, VERDIER OG HJELP TIL OFRENE

Hittil i dette foredraget har jeg fremført fire argumenter som er generelle, dvs. som er argumenter mot bruk av fengsel generelt. Men her i dag er jeg en beskjeden og reformistisk person, en skrekkelig skjebne for en gammel mann som meg, og bruker dem bare mot å bygge enda *flere* fengsler. De følgende seks argumentene går mer *direkte* på bygging av flere fengsler.

For det femte: Bygging av fengsler er irreversibel. Er fengslet først bygget, kan det ikke gjøres om selv om man kommer på andre tanker. Botsfengslet står den dag i dag, etter 155 år, riktignok under et nytt navn, som en avdeling i Oslo fengsel.

For det sjette: Fengslet er umettelig. Det blir nesten alltid fylt til randen, eller overfylt. Dette skjer tydeligvis uavhengig av den registrerte kriminalitetsforekomsten. Fengslets umettelighet og tendens til uansett å bli fylt til randen, gjør at vi snart vil få en ny kø igjen, selv om vi bygger et fengsel til. Det tar ingen ende.

---

¹⁷ Se Eva Stenborre: ”Påføljdsbestämningen i Sverige och straffutmålingen i Norge”. Udatert manuskript 47 s.

¹⁸ Balvig, Flemming: *Danskernes syn på straf*. Advokatsamfundet 2006. <http://www.advokatsamfundet.dk>

For det syvende: De nye, moderne fengsler er inhumane, kanskje mer inhumane enn de gamle. De er karakterisert ved sement, stål, spesialglass, videoovervåking. Kontrollen er voldsom – krenkende for både fanger og betjenter. I de gamle fengslene er det mulig å ha noe for seg selv. Ikke i de moderne fengsler. Men betyr det at stoffbruk og annen kriminalitet likevel minskes i de nye fengslene? Nei, i den forstand er den moderne kontrollen ikke effektiv. Den er bare effektiv som krenkelse.

For det åttende: Irreversible, umettelige og inhumane fengsler bryter samtidig med grunnleggende verdier hos oss – integritet, menneskelige rettigheter og normer for velferdsstaten. Ta velferdsstaten: En lang rekke studier i alle de skandinaviske land viser at fangene er fattigfolk i aller videste forstand.¹⁹ Her er kunnskapen meget solid, men i stedet for å ta dette som det opplagte ”kunnskapsbaserte” utgangspunkt, som det så flott heter, tar man minimumsforskjeller mellom behandlingsprogram som et utgangspunkt for det ”kunnskapsbaserte”. Bruk av fengsel er ikke en krig mot kriminaliteten. Det er en krig mot de fattige.

For det niende: Fengslet hjelper ikke ofrene. Flere fengsler hjelper ofrene enda mindre. Dette er et sentralt punkt. Det gjelder for *kommende ofre*, på grunn av svikten i rehabiliteringen, allmennprevensjonen og uskadeliggjøringen. Det er en rekke andre og bedre måter å hindre mennesker fra å bli ofre – samfunnsmessige tiltak i vid forstand - forebyggende apparater som ikke bare innfører ny kontroll men positive fristelser, et spekter av stimulerende tiltak for ungdom, ungdomsklubber, annen skolepolitikk, annen byplanlegging. Og det gjelder de som *er blitt ofre* - det hjelper ikke dem om gjerningsmannen settes inn i fengsel. Det er en rekke andre og bedre måter å hjelpe mennesker som er blitt ofre – bedre materiell og økonomisk kompensasjon, symbolsk kompensasjon i form av nye sorgritualer og bearbeiding av det som har hendt, sosiale støtte-nettverk osv. Her må man ikke lukke tanken og med en gang si ”det går ikke”. Man må holde tanken åpen for nye innspill.

For det tiende: Soningskø og overbefolkning av fengslene kan lett løses på andre måter enn å bygge flere fengsler. Det kan gjøres ved litt heftigere bruk av ordningen med fremskutt løslatelse, som er hjemlet i straffegjennomføringsloven (og som er en gammel institusjon, tilbake til fengselsloven av 1958). Det innebærer løslatelse noen dager tidligere

---

¹⁹ See e.g. Britta Kyvsgaard: *...og fængslet tar'r de sidste*, Jurist- og økonomiforbundets forlag 1989; Stig Åhs m.fl.: *Fångarna i välfärdssamhället*, Tiden förlag/Folksam 1991; Anders Nilson and Henrik Tham: *Fångars levnadsförhållanden. Resultat från en levnadsnivåundersökning*, Kriminalvårdsstyrelsen, Norrköping 1999; Torbjørn Skardhamar: *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*, Institutt for kriminologi og rettsosjologi, Universitetet i Oslo, K-serien nr. 1 2002; Lotta Rustad Thorsen: *For mye av ingenting... - straffedes levekår og sosiale bakgrunn*, hovedfagsavhandling i kriminologi, Universitetet i Oslo 2004.

enn slutt-tid. Ordningen behøver ikke begrenses til dem som får løslatelse på 2/3 tid. Om denne innførte begrensningen ikke er der, betyr ordningen fort svært mange soningsdøgn spart. Slik er den blitt brukt mot tidligere køer. Det finnes også andre løsninger – gjeninnføring av den mer alminnelige ordningen med prøveløslatelse på 2/3 tid, en viss reduksjon i straffene for stoffrelatert kriminalitet. Sterkt rusavhengige mennesker hører jo egentlig ikke hjemme i fengsel. Og en viss reduksjon vil vi ikke en gang merke. Men noen andre tiltak er kanskje enda mer nærliggende. For det første såkalt samfunnsstraff, dvs. det vi før straffegjennomføringsloven kalte samfunnstjeneste. Et visst antall timer fornuftig arbeid fremfor fengselsstraff. Her er det viktig å være klar over at 70 % av de som står i kø og venter, har korte dommer, dvs. dommer på 3 måneder eller mindre. Kategorien som befinner seg i kø, egner seg derfor godt for samfunnsstraff. Bruken av samfunnsstraff er for oppadgående. Det er et godt tegn, og tallet kan gjerne komme høyere. Jeg ser til min glede at justisministeren går inne for dette. Jeg tar det forbehold at samfunnsstraff, og andre alternativer til fengsel, må bli et *reelle* alternativer til fengsel, ikke økt kontroll for eksempel med betinget fengslede. Det er et helt nødvendig forbehold som KROM har tatt i alle år, og egentlig bør Justisdepartementet nedsette en spesialgruppe – kanskje en gruppe nr. 9 i arbeidet med kriminalomsorgsmeldingen, til å utrede dette på bred basis. For det andre en litt større edruelighet fra politiets side når det gjelder bruk av varetekt. Det er meget viktig når det gjelder køen. Vi har i dag 235 000 varetektsdøgn pr år (2003-tall). To hundre og tretti fem tusen varetektsdøgn. Det er et kjempetall, selv om det representerer en viss nedgang fra året før. De som settes i varetekt sitter gjennomsnittlig 73 døgn i varetekt (2003-tall) hvilket er en oppgang fra året før. Mellom hver fjerde og hver femte fange er til enhver tid varetektsinnsatt. Med en viss innstramning her vil køen være et godt stykke på vei avvirket på kort tid. Riktignok blir varetektstiden trukket fra den totale straffetiden. En kunne derfor tenke seg at en nedkorting i varetektstider ble tatt igjen i form av lengre total straffetid. Men jeg tviler på at dommere flest tenker så presist på antall dager som inngår i en dom. Da måtte de i etterkant innberegne et hypotetisk antall varetektsdøgn i dommen, noe som neppe er dommeres vane.

DEN ELLEVTE GRUNN

Jeg sa tidligere at dette foredraget skulle handle om ti grunner for ikke å bygge flere fengsler. La meg likevel føye til en ellefte grunn av en annen karakter men likevel alvorlig nok: I nesten alle vestlige land når som nevnt fangetallene nye høyder. De går nesten bare oppover. Men, som jeg også nevnte tidligere, er det tvil innad flere steder om denne politikken er klok.

Vår justisminister kunne bli den som utløste vendepunktet, for alvor stimulerte forandringen. De rød-grønne har flertall i Stortinget. Hvis justisministeren og hans folk i stortingsmeldingen om kriminalomsorgen som kommer 2008, og som vi diskuterer her i dag, plasserte i forkant av dagsorden for eksempel *ti års moratorium på fengselsbygging* – ikke flere fengsler i de kommende ti år, og i stedet oppgradering av de gamle, som også er mye billigere, samt tenkepause, noe reduksjon av straffetider som nevnt og innføring av noen de alternativene som diskuteres – ville han gjøre seg positivt og internasjonalt berømt for å utvise mot og utradisjonell tenkning. Jeg tror egentlig justisministeren drømmer om dette om natten, og kanskje av og til om dagen.

Egentlig et forsiktig forslag, ikke færre fengsler men heller ikke flere. Men det kunne få vinden til å begynne å snu, det kunne få stor symbolsk verdi for endring av hele tenkemåten om straff, det kunne bli begynnelsen av en reell *reduksjon* i bruk av fengsel, ned til tall som er rimeligere enn vi ser internasjonalt i dag. I den siste norske utgaven av *Kan fengsel forsvarer*²⁰ har jeg selv foreslått 800 fanger til enhver tid for Norge, i stedet for de 3 200 som vi har til enhver tid i dag, og i stedet for den stadige økningen som var ser i dag.

Så var det kanskje *det* jeg egentlig ville si i dette foredraget, som begynte så fredelig med argumenter mot å bygge flere fengsler.

Et ti års moratorium på nybygging kunne være begynnelsen. FNs verdenskonferanse om kriminalspørsmål kunne være egnet forum? Det ville der vinne gjenklang i meget vide kretser, og gjøre både justisminister og med ham nasjonen berømt.

Ikke en dårlig ellevte grunn, for justisminister og nasjon, til å gå imot bygging av flere fengsler!

---

²⁰ 3. utg., Oslo: Pax Forlag 2007 s. 218-234.